

Statutul literaturii române în sistemul de învățământ postbelic. Perioada 1948-1989

Prof. dr. Nicolae Ioana,
Universitatea „Dunărea de Jos” Galați

Abstract: *Our study analyses the impact of the ideological doctrine on literature during 1948-1989, especially on the textbooks included in the educational system of the epoch. Literature itself has been totally subjected to the totalitarian ideology, turning into a propaganda instrument for the people reconversion mechanism. The political criteria have functioned as an obligatory over-imposed selection strategy in teaching literature, being theoretically defined by various political programmatic texts.*

Keywords: *Romanian teaching system in 1948-1989, literature textbooks, political canon, education.*

I.1. „Epurăția” manualelor de literatură

Pornind de la biografia compromisă a oamenilor, epurăția se răsfrânge și asupra cărților sau, în cazul temei de care ne ocupăm aici, a manualelor. La aproape o lună de la schimbarea de regim, Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor dă publicității un comunicat prin care „aduce la cunoștința editorilor și autorilor de manuale de curs secundar (teoretic, normal, seminarial, comercial și industrial) că s-au dat dispozițiuni să se oprească tipărirea acestor manuale urmând ca să fie revizuite de către o comisie specială ce va funcționa la minister.” [1] Revizuirea urmează a fi făcută pe baza condițiilor prevăzute în convenția de armistițiu (art. 16), care, trebuie spus din nou, este emanația tuturor puterilor aliate, chiar dacă a fost semnată, ca mandatar al acestora, de mareșalul Malinovski. Având originea în acest act, Legea 486 privind epurăția instituțiilor publice, publicată la 18 septembrie 1944, consacră dreptul autorităților de a interveni, a cenzura sau a elimina orice persoană, publicație sau lucrare care au vreo legătură cu doctrina și mișcările fasciste. Procesul e de durată, din moment ce, până la sfârșitul anului 1948, apar cel puțin 6 liste masive conținând publicații și cărți interzise. Diferite materiale (articole, documente oficiale, comunicate) apărute în presă în această perioadă evidențiază caracterul obsesiv al epurăției, despre care se vorbește în tonuri ultimative și care e însoțită uneori de amenințarea cu sancțiuni foarte severe în cazul sustragerii de la imperativele ei. Reproducem, spre exemplificare un astfel de comunicat: „Prefectura poliției Capitalei aduce pe această cale la cunoștința tuturor bibliotecilor învățământului superior că, în virtutea art. 16 din convenția de armistițiu, toate lucrările și publicațiunile interzise, vor fi retrase din circulație, fiind inventariate separat și închise în dulapuri sau în încăperi speciale. Operațiunea de mai sus, se va face sub directă supraveghere a șefilor instituțiilor respective. Cei care vor contraveni prezentului comunicat, vor fi trimiși în judecată și pedepsiți potrivit dispozițiunilor legii nr. 651/1944, referitoare la sancționarea celor vinovați de sabotarea aplicării convenției de armistițiu.” [2]

În privința mijloacelor de învățământ, la începutul intervalului de timp de care ne ocupăm aici, acțiunea de epurare îi vizează atât pe autori cât și textele conținute, din moment ce nu doar manualele de literatură sunt vizate de acest proces, ci și cele de geografie, științele naturii etc.: „Alături de epurăția oamenilor se impune și epurăția manualelor. Cum epurăția trebuie făcută la lumina zilei, trebuie să scoatem la iveală toate textele criminale prin care a fost îndemnat tineretul la ura șovinistă și a fost educat în spiritul antisovietic, antimaghiar și antisemit. Pe această cale, facem un călduros apel către profesori, părinți și elevi ca să demaște pe toți acei care s-au făcut complici la opera de rătăcire a tineretului pe căile reacțiunii impusă de trădătorii din fruntea ministerului instrucțiunii.” [3]

Totuși, în absența altora noi, manualele incriminate în astfel de texte nu sunt scoase imediat din circulație. Ele continuă să fie utilizate în sistemul de învățământ în condiții stabilite de o comisie cu însărcinări speciale în această privință, care recurge la procedee improvizate: „Ministerul Educației Naționale aduce la cunoștința d-lor directori și profesori din învățământul de toate gradele că au obligația să controleze toate manualele de care se folosesc elevii, pentru a vedea

dacă ele au fost aprobate de Minister, sau dacă au fost modificate după indicațiile lui. În manualele din ediții mai vechi vor lua măsuri ca, fără întârziere, toate pasagiile propuse pentru modificare de către comisia specială de revizuire să fie șterse cu tuș, așa ca citirea lor să devină absolut imposibilă și pentru ca pasagiile ce cuprind hărți contrare stărilor de astăzi sau texte în întregime eliminabile, să fie rupte și arse.”[4]

Pentru ocultarea textelor și autorilor dăunătoare din punct de vedere ideologic din manualele de literatură existente, din respectiva comisie fac parte Pompiliu Constantinescu și Perpessicius, iar între manualele supuse acestui examen ideologic se află și „Cartea de limba română” întocmită de D. Caracostea și D.R. Mazilu, încă dinaintea celui de al doilea război mondial.

Începând cu toamna anului 1945, sunt elaborate, editate și puse în circulație noi manuale de literatură îndeosebi pentru învățământul liceal. Cele mai importante sunt elaborate de Iorgu Iordan și H. Săscuteanu (1945), respectiv Al. Rosetti, J. Byck și Perpessicius (1946), reeditate anual până în 1948 inclusiv. Caracterul de noutate al acestor manuale constă în primul rând în faptul că se acomodează cu imperativele politice ale întregii Europe a acestui moment (vezi și Convenția de armistițiu) eliminând „toate textele criminale prin care a fost îndemnat tineretul la ura șovinistă și a fost educat în spiritul antisovietic, antimaghiar și antisemit”. Apar și scriitori „contemporani progresiști” [5] care nu fuseseră cuprinși în manualele dinainte de 1944, dar a căror prezență este pe deplin justificată (Mihail Sadoveanu) sau tolerabilă (V. Eftimiu, G. Topârceanu). Pe de altă parte, presiunea momentului politic determină introducerea în unele dintre aceste manuale a unor autori care, prin prezența lor, anunță politizarea și ideologizarea masivă a reflectării literaturii în sistemul de învățământ: de Barbu Lăzăreanu, D. Corbea, Al. Șahighian, E. Luca, A. Toma, și sovieticii N. Ostrovski, M. Ilin și N. Ogniev. Tratarea celorlalte fenomene, epoci, școli literare, texte și scriitori români nu suportă încă deformări de factură ideologizantă. Această situație persistă până în anul 1948 când, după promulgarea Legii de reformă a învățământului (Decretul nr. 175 din 3 august 1948) întregul sistem educațional românesc intră sub zodia nefastă a ideologiei comuniste de tip stalinist.

I. 2. Noul discurs cultural

I. 2. 1. Concepte

Paralel cu procesul *epurației* (concept prim al instaurării unei viziuni puternic ideologizate asupra literaturii), diferite demersuri publicistice care se desfășoară în aproape toate publicațiile vremii, imediat după 23 august 1944, pun în circulație concepte puternic ideologizate care contribuie la constituirea unui nou discurs cultural. De altfel, chiar în discursul epurator se află sugestiile principiilor legitimizează ale unei literaturi situate sub semnul doctrinei politice care se va impune după 1948. Sintagma „colaboraționism politic” anexată incriminator prestației unor scriitori interbelici se va însoți curând, în cazul unora dintre ei, cu aceea de „colaboraționism estetic”, considerat cel puțin tot atât de culpabil din momentul în care „estetismul” devine trăsătură reacționară a literaturii „burghezo-moșierești”.

Pe de altă parte, este pus în circulație un concept care face inoportună exercitarea criticii estetice și expediază creația în zona simplei funcții de popularizare și de susținere propagandistică a unor idei politice: *literatura pentru mase*, cu sintagmele sinonime „literatura pentru popor”, „pentru cei mulți” etc. În asociere cu îndemnul la părăsirea „turnului de fildeș” și la dinamitarea acestui simbol al neangajării, pledoariile favorabile literaturii pentru mase contribuie la reapropierea literaturii de militantismul și atitudinea socială pe care Eugen Lovinescu încercase până de curând (1943) și reușise într-o măsură considerabilă să le țină la distanță de creația artistică.

O mulțime de scriitori, mărunți sau cu o anumită semnificație onomastică, cu sau fără legături cu stânga politică, proclamă ideea „artei pentru mase”, în articole de multe ori patetice, cu o gesticulație frazeologică teatrală, ori în poeme avântate și purtătoare de mesaj socio-politic: Virgil Prodan („Misiunea scriitorului”, în „Fapta” din 4 octombrie 1944), Ion Pas („Trăiască libertatea!”, în „Libertatea”, 25 august 1944), Miron Radu Paraschivescu („Organizarea libertății”, în „Ecoul” din 5 septembrie 1944), Dan Petrașincu („Reclădirea literaturii”, „Vremea”, 6 septembrie 1944), Oscar Lemnaru („Participarea maselor”, „Dreptatea”, 6 septembrie 1944), Virgil Gheorghiu („Imn

pentru sfârșit de veac”, poem publicat în „Dreptatea” din 14 septembrie 1944), Ion Caraion („Continuăm...”, în „Fapta”, 24 septembrie 1944), Cicerone Theodorescu („De la turnul de fildeș la atelierul scriitorului”, în „Tribuna Poporului” din 18 octombrie 1944) etc.

Opțiunea pentru angajamentul social al scriitorului nu este doar individuală, ci se manifestă chiar și în forme instituționale exprimând, aparent, adeziunea întregii bresle a scriitorilor. Imediat după alegerea sa în fruntea Societății Scriitorilor Români, la 17 septembrie 1944, Victor Eftimiu face o declarație care angajează întreaga comunitate literară, fără ca din interiorul acesteia să manifeste vreun semn de opoziție sau dezaprobare: „Fără să abdice de la crezul artistic, scriitorul român înțelege să părăsească izolarea de până azi și să devină un luptător social, un luminător, un călăuzitor al neamului, câștigând, astfel, locul ce i se cuvine în noua organizare a lumii”. [6]

Ca o confirmare, la scurt timp după alegeri, Comitetul de conducere al S.S.R. exprimă oficial adeziunea scriitorilor la Proiectul de Platformă al Frontului Național Democratic, lansat din inițiativa Partidului Comunist Român. În mod semnificativ, actul aderării este salutat în termeni inechivoci de mai multe publicații ale momentului, aflate pe poziții politice diferite: „Libertatea” („Scriitorii români și Proiectul de platformă al Partidului comunist”), „Dreptatea” („Scriitorii părăsesc izolarea”), „Ultima oră” („Scriitorii în slujba poporului. Societatea Scriitorilor Români participă la politica statului”).

Nu în ultimul rând, trebuie adăugată la lista elementelor din care se constituie noul discurs cultural, deschiderea scriitorilor români, voluntară sau la comandă (dar încă fără consecințe în caz de neexecutare), către modelul literaturii sovietice, cu tot ce presupune acesta, inclusiv sub aspectul *criticii și literaturii marxist-leniniste*. Un text („Organizarea libertății”), nu singurul, semnat de M.R. Paraschivescu vădește o adeziune entuziastă la acest model: „Vom putea avea câmpul lărgit prin prezentarea și examinarea atentă a operelor de literatură și artă sovietică, tărâm ce până astăzi era complet interzis. Vom vedea cu acest prilej că noua critică, noua poezie și știință sovietică aduc o perspectivă lărgită și adâncită asupra fenomenului artistic”. Până în 1948 și, evident, cu o frecvență extraordinară, și după aceea, apar numeroase astfel de texte în presa românească.

În aceeași perioadă, prin publicistica unor scriitori, încep să fie folosite cu frecvență crescândă concepte care, asociate literaturii, contribuie la constituirea unui discurs cultural în care dimensiunea estetică nu-și mai află locul: marxism (sau marxism-leninism), materialism dialectic, critica sovietică, critica lui Belinski sau Dobroliubov (deseori invocați ca modele ale criticii materialiste), exemplul literaturii sovietice (ca model creator pe care trebuie să-l susțină „critica de îndrumare”) etc. Ion Călugăru, Miron Radu Paraschivescu, Dan Petrașincu, Geo Dumitrescu, Radu Boureanu, Victor Eftimiu, Sergiu Filerot, Sașa Pană etc., la care se adaugă George Călinescu prin entuziasmul cu care aderă, publicistic, la ideea angajamentului social al scriitorului („lucrător intelectual”) sunt doar câteva exemple de scriitori care, deși nu-i contestă principiile, micșorează spațiul de manifestare a criticii estetice.

În sfârșit, conceptul fundamental în jurul căruia se alcătuiește noul discurs cultural care legitimează literatura creată în anii cincizeci este *realismul socialist*. Deși apare cu frecvență relativ redusă în publicistica românească înainte de 1948, acest concept tinde încă de acum să devină structurant, indicând înscrierea inevitabilă a creației literare și a criteriilor de instituționalizare educațională a acesteia în cadrele ideologiei leninist-staliniste. Oricum, sintagma se instalează destul de repede în noul discurs cultural, unul dintre primele texte care o folosește apărând la 27 octombrie 1944: „Ca reprezentant al masei de care nu trebuie să se socotească un element lăturalnic omul de litere al vremii noi trebuie să aibă o atitudine de realism socialist.” [7]

Moștenirea literară (cu diferite variante sintagmatice, între care *valorificarea critică a moștenirii literare*), *caracterul de clasă*, *lupta de clasă*, *literatura progresistă*, *literatura sovietică*, *critica marxistă* etc. sunt doar o parte dintre conceptele asupra cărora nu ne mai oprim și care se adaugă unei alte categorii conceptuale, cu caracter incriminator: *dușman de clasă* (sau *al poporului*), *cosmopolitism*, *estetism*, *decadentism*, *spiritul burghez*, *reacționar*, *intimism*, *naturalism* etc.

Fără a fi oficializat, în cei trei ani și jumătate de după 1944 discursul cultural se formează prin convergența a doi vectori: pe de o parte, demersurile presei și ale unor instituții generate de partidul comunist („Scânteia”, „Scânteia tineretului” – între cele cu caracter imediat politic – iar ceva mai târziu, în 1947, „Contemporanul” și „Revista literară” – ca publicații culturale, ARLUS, editura și librăria „Cartea rusă”); pe de altă parte acțiunea publicistică a unor scriitori, determinată fie de entuziasmul sincer al schimbării, fie de convingerile de stânga pe care unii dintre ei le aveau dinainte, fie pur și simplu din dorința de a se înscrie rapid într-o direcție care se anunța profitabilă. Până în 1948, primul vector nu este imperativ și nu își anexează un set de sancțiuni, iar cel de al doilea este sau pare, deocamdată, voluntar.

I. 2. 2. Aplicație pe câteva manuale de literatură

La o zi după publicarea Legii privind reforma învățământului (Decretul 175 din 3 august 1948), un articol din ziarul „România liberă”, apărut sub semnătura lui J. Botez, anunță noi manuale pentru anul școlar 1948-1949, care urmează să pună capăt modului „burghez” de reflectare a literaturii în sistemul educațional și să fie întocmite integral în conformitate cu principiile leninist-staliniste: „Manualele de învățatură pentru anul școlar ce vine se vor primeni ca niște rufe mult purtate și vom urmări altceva decât pricopseala cutărui ori cutărui autor ori ale vreunor trusturi de autori. Cartea, după noi, nu e o marfă cu care să faci cât mai mult aliș-veriș... Școlarii de azi nu vor mai avea nimic de îndurat nici de pe urma lăcomiei, nici a prostiei unor asemenea făuritori de manuale care, în loc să aducă lumina, semănau bezna în mintea școlarilor.”

La scurtă vreme, un text [8] publicat în revista „Contemporanul” supune unui sever rechizitoriu manualele pentru cursul superior al liceului (clasele a VI-a, a VII-a și a VIII-a) elaborate în 1946 de Al. Rosetti, I. Byck și Perpessicius, care, deși apărute „o dată cu transformările sociale și politice petrecute în țara noastră [...] după 23 august”, nu ar fi mult diferite de „manualele de tip vechi”: „Lipsite de orice concepție științifică și străduință metodologică în interpretarea literaturii, disprețuind cu tot dinadinsul elementara probitate științifică, falsificând conținutul real al literaturii noastre, izolând-o de forțele sociale în luptă, manualele școlare de tip vechi au fost ani de zile unul din instrumentele educației reacționare, obscurantiste, care s-a făcut tineretului.”

Fapt important, unul dintre aspectele cel mai aspru criticate în acest articol este viziunea și modul elogios în care autorii manualelor prezintă personalitatea și activitatea lui Titu Maiorescu („conștiința cea mai limpede, cea mai ordonată, cea mai stăruitoare”), exprimându-și astfel adeziunea la concepția sa estetică și recomandând elevilor o atitudine similară: „Prin această luare de poziție, autorii manualului se raliază «în jurul stindardului» purtat de Maiorescu și încearcă încă și astăzi să educe tineretul în spiritul unei concepții care a fost de mult învinsă și trecută la lada cu vechituri a istoriei.”

Modul în care justifică Ion Mihăileanu caracterul grav al unei astfel de „poziții” reprezintă, de fapt, perspectiva ideologică oficială în care se va cuprinde pentru mai mult de un deceniu de acum înainte imaginea maiorescianismului, devenit din acest moment un dușman neîmpăcat nu numai al literaturii realist-socialiste, dar și al sistemului politic cu care aceasta se asociază, pentru că „această concepție a îndepărtat decenii de-a rândul pe scriitorii noștri de aspirațiile poporului, fiind expresia lipsită de echivoc a intereselor reacționare ale moșierimii românești. Sprijinit de clasele exploatare din România, Maiorescu, «conștiința cea mai limpede», a îndreptat atacuri feroase împotriva lui Gherea, care a încercat să introducă metoda materialismului istoric în interpretarea literaturii române, atacuri care loveau de fapt, nu atât pe Gherea cât pozițiile în cultură ale tânărului proletariat românesc”.

Un alt fapt considerat inacceptabil în manualele respective este opțiunea acestora pentru întâietatea principiului estetic și pentru teza conform căreia „individualismul rămâne la baza oricărei încercări literare fecunde”, ambele opțiuni concretizându-se preferința pentru „poezia individualistă ruptă de masse, antisocială” și „introducerea în manualul de clasa a VIII-a a poeziilor Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, AL.T. Stamatiad, I. Pillat, a «criticului» M. Dragomirescu, a prozatorilor Gib Mihăescu și Al. O. Teodoreanu.”

De pe pozițiile leninist-staliniste, devenite totalitare după 1948, reprobabilă este și insuficiența reliefare a literaturii și a activității progresiste a unor scriitori sau oameni de cultură, „tendința de a minimaliza, de a trece sub tăcere sau chiar de a falsifica contribuția ideologică și literară a scriitorilor progresiști”, cum ar fi Nicolae Bălcescu, căruia, „acordându-i doar o jumătate de pagina de analiză” autorii manualului „încearcă să [îi] șteargă patriotismul său curat, isvorât dintr-o puternică legătură cu masele, concepția sa științifică asupra lumii, concepție în care a suferit, direct sau indirect, influența marxismului”.

„Aceași tendință de a îngropa conținutul progresist al literaturii noastre” este sesizată în selecția textelor din scriitorii clasici, acuzându-se absența poeziilor *Împărat și Proletar* și *Noi vrem pământ* sau a povestirii *Moș Ion Roată și Unirea*.

Preferința pentru „I. Eliade Rădulescu, trădătorul maselor populare”, pentru proza ideologică eminesciană, „inspirată de concepția reacționară a marilor moșieri conservatori” sau evidențierea valabilității universale a tipologiilor caragialiene sunt, în viziunea oficială exprimată de Ion Mihăileanu, alte aspecte condamnabile ale acestor manuale care „constituie, în actualele împrejurări, când se trece la aplicarea practică a Reformei învățământului, o primejdioasă încercare de a orienta pe elevi înspre ceea ce a existat reacționar în literatura română, de a-i forma într-un spirit contrar intereselor poporului”.

Cazul manualelor elaborate de Al. Rosetti, I. Byck și Perpessicius conduce la două concluzii care, deși par a se contrazice, contribuie la clarificarea tabloului ideologico-literar al perioadei 1944-1948, în rama căruia se cuprinde și regimul de existență a literaturii în sistemul educațional al acestor ani:

1. Deși selecția autorilor și a textelor și tratarea fenomenelor literare rezultă dintr-o grilă preponderent estetică, fără abdicări grave de la principiul specificității actului artistic, utilizarea acestor manuale în învățământul liceal a fost tolerată până în anul 1948

2. Deși fac concesii ideologice (tratarea extensivă a lui C. Dobrogeanu-Gherea, referirile la „scriitorii progresiști”, de exemplu A. Toma, care încep să fie mitologizați de noul regim), utilizarea acestor manuale după anul 1948 este considerată inacceptabilă și chiar profund dăunătoare pentru școala românească.

Documentele curriculare și manualele ulterioare acestuia vor conduce nu numai la desfășurarea literaturii române, dar și la mutilarea spirituală a mai multor generații studioase.

I. 2. 3. 1948-1965

Începând cu anul 1948, statutul literaturii în sistemul de învățământ românesc se modifică radical, în sensul determinării politico-ideologice care devine totală.

Primul document curricular care fixează politizarea completă a studiului literaturii apare în câteva broșuri pe parcursul anului 1950, sub egida Ministerului Învățământului Public, la Editura de Stat, cu titlul *Istoria literaturii române. Teze provizorii* (pentru clasele a IX, a X-a și a XI-a).

După acest provizorat, în anul 1952 devine obligatorie o „Programă pentru clasele VIII-XI” [9], elaborată de Institutul de Istorie Literară și Folclor al Academiei R.P.R., în colaborare cu Institutul de Științe Pedagogice și Uniunea Scriitorilor din România și aprobată de Ministerul Învățământului Public cu nr. 32.203/1952, care fixează în termeni stricți regimul de existență a literaturii române în școala liceală și în spiritul căreia vor fi alcătuite manualele școlare până în jurul anului 1965.

I. 2. 3. 1. Finalitatea didactică a acestei discipline este formulată inechivoc, atât sub aspect instructiv cât și formativ și vizează subordonarea acestor două componente esențiale ale actului educațional față de ideologia marxist-leninistă: „*Scopul cursului*. Studiul istoriei literaturii române în școala medie are ca scop instruirea și educarea elevilor în spirit comunist, formarea la elevi a concepției marxist-leniniste despre viață și despre artă, educarea lor în spiritul dragostei față de patrie, a devotamentului față de cauza clasei muncitoare și a partidului ei. Importanța literaturii române constă în faptul că în cele mai bune opere ale ei din trecut s-a reflectat lupta poporului român pentru libertate și progres, iar în literatura actuală se reflectă lupta și activitatea oamenilor muncii din R.P.R. pentru construirea socialismului și apărarea păcii. [...] Studiind istoria literaturii

române ca un proces complex, care oglindește pe plan ideologic istoria luptei de clasă din țara noastră, elevul trebuie să distingă în acest proces două aspecte legate organic între ele: geneza socială a literaturii și funcția ei socială”.

În raport cu aceste scopuri, nespecifice literaturii, se structurează întregul document curricular, din al cărui conținut se pot extrage următoarele principii de selecție și organizare:

I. 2. 3. 2. „Valorificarea critică a moștenirii literare” și „literatura nouă”. Una dintre cele mai dramatice observații pe care le prilejuiește programa, chiar și unui ochi minim avizat în domeniu, este absența unor nume semnificative ale literaturii noastre. H.P. Bengescu, George Bacovia, Tudor Arghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, Mateiu Caragiale nu sunt nici măcar amintiți, iar Titu Maiorescu și Eugen Lovinescu sunt menționați doar ca exponenți ai estetismului „reacționar”.

Selecția fenomenelor, a scriitorilor și a textelor propuse spre studiu derivă în mod imediat din scopurile enunțate în programă și, evident, din operaționalizarea unei grile ideologizante în spirit marxist-leninist. Exemple pot fi culese din multe secvențe ale programei. La prezentarea romantismului, de pildă, documentul cere să fie prezentate ideile lui „Marx și Engels despre lupta între elementele progresiste și reacționare în sânul romantismului”. Cezar Bolliac („Clăcașul”), Raicu Ionescu Rion (ca exponent al școlii critice gheriste), Ion Păun Pincio (prin „lirica sa, expresie a suferinței vieții în societatea burgheză”), Traian Demetrescu (cu poezia antimonarhică „Fotografii regale”), N. Beldiceanu („Dezmoșteniții”), C. Mille, Anton Bacalbașa, D. Th. Neculuță („Cor de robii”, „Înainte”), N. D. Cocea („Regele, complice al asasinilor”, „Palatul. Gazdă de hoți”), A. Toma (prezent și în secvența dedicată interbelicului, cu 6 ore, și în perioada de după 23 August 1944, prin textele „Silvester Andrei salvează abatajul” și „Popor, izvor renăscător”), Al. Sahia („Uzina vie”, „Ploaia din iunie”), M. Beniuc („Cântec pentru tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej”), Maria Banuș („Patronul”, „În munții Georgiei”), Dan Deșliu (Lazăr de la Rusca), Nicolae Moraru și Aurel Baranga (cu piesa „Pentru fericirea poporului”) etc.

Este de observat, pe de altă parte, că textul programei recomandă sancționarea aspră a activității literare, sociale sau politice a scriitorilor care, neputând fi totuși ignorați, nu corespundeau întrutotul grilei ideologizate a epocii.

„Latinismului” Școlii Ardelene i se impută „caracterul antiștiințific și reacționar”, „încercarea de denaturare a limbii vorbite de popor”. De altfel preocuparea cărturarilor ardeleni pentru afirmarea originii limbii latine este amintită în treacăt și doar ca modalitate pentru a se „susține teza prezenței continue a românilor în Transilvania”.

Lui I. H. Rădulescu nu i se iartă „trădarea mișcării revoluționare” și „consecințele acestei trădări asupra activității sale”.

Un foarte lung paragraf amendează aspru „efectele dăunătoare asupra creației lui Vasile Alecsandri a [sic!] influenței ideologiei claselor dominante; [...] legăturile poetului cu cercurile politice ale claselor exploatare și curtea regală”; „diversiunea naționalist-șovină” etc. Abaterile poetului sunt privite, totuși, cu o anumită toleranță, din moment ce, în finalul capitolului care îi este dedicat, se evidențiază „importanța moștenirii literare a lui Vasile Alecsandri în făurirea noii noastre culturi socialiste”.

În alt loc, programa nu cruță „declinul activității creatoare a lui B.P. Hașdeu, spre sfârșitul vieții, sub influența ideologiei claselor exploatare”.

Nici C. Dobrogeanu-Gherea nu scapă criticilor, fiind sancționat pentru „inconsecvențele ideologice în domeniul esteticii și criticii literare, rezultat al liniei oportuniste pe care s-a [sic!] desfășurat gândirea și activitatea sa politică”. Piesă importantă pentru aprecierea acestor „inconsecvențe” este „caracterizarea dată de tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej activității lui C. Dobrogeanu-Gherea”, pe care programa o recomandă, ca și în alte situații de o anume delicatețe în care poziția partidului este considerată argumentul cel mai puternic pentru înțelegerea lor „corectă”.

„Presiunea ideologică a claselor dominante” este făcută responsabilă și pentru „alunecarea – uneori – a sincerului patriotism al poetului (M. Eminescu – n.n.) în naționalism șovin”, dar, ca și în

cazul lui Alecsandri, creația eminesciană este considerată aliat ferm „în lupta de astăzi a poeziei noastre împotriva rămășițelor ideologiei burgheze”.

I. 2. 3. 3. „Caracterul de clasă” și „lupta de clasă” sunt alte două criterii care, interferate, direcționează interpretarea textelor literare stabilite prin programa școlară din anul 1952, către atingerea unui obiectiv formulat explicit pe parcursul programei, în foarte multe variante, dintre care cităm, la întâmplare, unul: „Elevii trebuie să-și dea seama de caracterul de clasă al literaturii, precum și de spiritul ei de partid”.

Grav nu este doar faptul că, prin direcționarea exclusiv sociologică a studiului literaturii, componenta estetică este drastic diminuată sau ignorată de-a dreptul, denaturându-se astfel astfel însăși funcția instructivă și informația specifică acestei discipline de studiu.

Cu mult mai dramatic însă este aspectul educațional al acestor direcționări interpretative, trasate cu caracter de obligativitate în documentele curriculare ale epocii.

Aproape că nu există fenomen sau text literar care să nu fie exploatat sub acest aspect, indiferent cât de mici i-ar putea fi resursele în domeniu.

În locul oricărui comentariu, este mai potrivită o listă, drastic selectivă, de formulări menite să inducă elevilor nu numai imaginea unei aprige lupte de clasă, dar și sentimentul urii pentru cei identificați în aceste fraze drept dușmani ai binelui popular, exploatare nemiloși, reacționari etc.:

„Condamnarea aspră a asupritorilor și a dregătorilor necinstiți care împilau poporul” (Neculce); „Imaginea realistă a vieții țăranimii exploatare” (Dinicu Golescu); „Decăderea moravurilor claselor exploatare” (D. Bolintineanu); „Demascarea atitudinii trădătoare a claselor exploatare” (Bolliac); „Lupta pe țărm cultural împotriva tendințelor cosmopolite ale claselor exploatare” (Kogălniceanu); „Denunțarea exploatare țăranimii de către boierime” (Alec Russo); „Demascarea putreziciunii orânduiri feudale, a demagogiei liberalismului burghez, a trădării maselor populare de către burghezie” (N. Filimon); „Nepăsarea criminală a regimului burghezo-moșieresc față de Eminescu”; „Critica necruțătoare a familiei burgheze” (Slavici); „Întărirea influenței putredei culturi apusene. Promovarea și încurajarea diferitelor curente decadente, menite să abată atenția maselor de la lupta de clasă”; „energica exprimare a urii și revoltei împotriva boierilor care exploatează pe iobagi” (Bolliac); „accentele puternice de ură împotriva boierilor antiunioniști” (V.A.); „exprimarea sentimentului de ură împotriva asupririi” (Alecsandri); „Mărturia puternică a urii poporului împotriva exploatare” (Neculuță); „Înfățișarea realistă a urii care trăiește în sufletul omului din popor împotriva exploatare”; „Puterea de demascare a dușmanilor poporului” (A. Toma)

I. 2. 3. 4. Slavism, rusofilie, sovietizare

Nu există epocă propusă spre studiu, care să nu fie asociată în programa din 1952 cu diferite evenimente politice sau culturale slave, ruse ori sovietice. Și în acest caz este de preferat o foarte scurtă listă exemplificatoare.

„Influența poetului rus V.A. Jukovski” asupra lui Negruzzi; „Influența marelui fabulist rus” Crâlov asupra lui Donici și Gr. Alexandrescu; „influența clasicilor ruși în direcția dezvoltării realismului critic în țara noastră” (Odobescu); Un capitol întreg (6 ore) se numește „Influența literaturii sovietice asupra literaturii modiale”: „V.I. Lenin despre crearea culturii și literaturii socialiste”; „I.V. Stalin despre cultura națională în formă și socialistă în conținut”; „Literatura sovietică, literatura cea mai înaintată din lume. Rolul literaturii sovietice în educarea conștiinței popoarelor din lumea întreagă”; „Literatura sovietică, în slujba construirii comunismului și apărării păcii, strălucit exemplu de artă militantă pentru scriitorii progresiști din lumea întreagă, pentru scriitorii din țara noastră”.

Ar mai fi de adăugat numai faptul că la finalul programei este prevăzută o listă de recomandări pentru „lecturi în afara clasei”, în care literatura rusă sau sovietică deține aproximativ jumătate din totalul titlurilor. De consemnat, de asemenea, faptul că în această listă sunt incluse numeroase documente de partid, de la noi sau din URSS, cu valoare de directivă în creația, interpretarea și studiul literaturii.

Evident, cele câteva criterii prezentate mai sus nu sunt singurele care structurează documentul curricular la care ne-am referit. Ele sunt însă suficiente pentru a da o imagine documentară și, de aceea, obiectivă a modului cum literatura a devenit pe parcursul anilor cincizeci nu doar un instrument de propagandă politică, dar și unul de formare a unor conștiințe aproximative, structurate în jurul unor principii ideologice rudimentar maniheiste și întemeiate aproape exclusiv doctrinar.

Trebuie să remarcăm însă că diferite ajustări ale conținutului acestui document se vor produce totuși. Unele dintre ele vor fi determinate de schimbarea statutului de fidelitate politică a scriitorului, cum este cazul lui Petru Dumitriu care, după fuga lui în Occident (1960) este eliminat din manualele școlare (unde a figurat cu textele *Noaptea din Iunie*, *Drum fără pulbere*, *Pasărea furtunii*). Alți scriitori, „epurați” după 1948, sunt recuperați și reintră în circuitul didactic cu texte care le aduc reabilitarea. Exemplul cel mai notoriu este, după 1956, Tudor Arghezi, cu ciclurile *1907 (Peizaje)* și *Cântare omului*. Manualele de până în 1965 se vor dovedi, de asemenea, permeabile la creații noi care, fie că se revendică din viziunea ideologică a epocii (*Străinul* și *Setea*, de Titus Popovici), fie că impun prin forța construcției (*Moromeții* lui Marin Preda), ies, cu diferite măsuri, din schematismul și dogmatismul epocii.

Primele manuale intrate în circulație după apariția și în spiritul acestei programe sunt elaborate în cadrul Institutului de istorie literară și folclor al Academiei RPR: *Istoria literaturii române* pentru clasa a VIII-a (prima clasă de liceu), în 1953, la Editura de Stat Didactică și Pedagogică, în coordonarea lui G. Călinescu (directorul Institutului), Ion Vitner și Ovid S. Crohmălniceanu, având drept colaboratori pe I.C. Chițimia, M. Grossu, I. Oană, I. Trestianu, V. Huber, I. Manole și Dan Costa (pseudonimul lui Cornel Regman), cuprinde material (de la începuturi până la V. Alecsandri, inclusiv); *Istoria literaturii române* pentru clasa a IX-a, în 1954, elaborat de Ion Vitner și Ovid S. Crohmălniceanu, cu colaborarea I. Breazu, I. Manole, M. Nanu și V. Huber, cuprinzând material de la deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea până la începutul secolului al XX-lea. Perioada de la începutul secolului al XX-lea până la zi (deceniul al șaselea al aceluiași secol) pare a fi mult mai dificilă sub aspectul respingerilor, asimilărilor sau ajustărilor ideologice. De altfel, trebuie să remarcăm că aproape totdeauna modificările survenite în documentele curriculare sunt precedate de diferite intervenții ale criticii literare în presa vremii. În anul 1948, articolul *Poezia putrefacției sau putrefacția poeziei*, publicat de Sorin Toma în „Scântea”, determinase sau doar anunțase eliminarea operei argheziene din spațiul public, inclusiv din programele școlare și din sudiul universitar. În anul 1956, un articol intitulat *Reconsiderări* și semnat de Paul Georgescu în numărul din 27 septembrie al „Gazetei literare” pune problema revizuirii principiului conform căreia biografia scriitorului primează asupra operei sale și îndeamnă la relaxarea grilei ideologice care determinase scoaterea din circuit a unor creatori antebelici: „În analiza operei lui Goga și a lui Panait Istrati trebuie să nu uităm atitudinea politică reacționară, pe care au adoptat-o spre sfârșitul vieții lor. Dar când făcuseră aceasta, și poetul Goga, și povestitorul Panait Istrati încetaseră a mai fi scriitori. Firește, cu filozofia mistică, idealistă, a lui Lucian Blaga, nu ne vom împăca niciodată. Această filozofie răzbate în unele opere ale sale, mai cu seamă în teatru. Dar există în opera lui Blaga numeroase poezii, a căror frumusețe nu poate fi tăgăduită”. Chestiunea este pusă în aceeași termeni în cazul lui Ionel Teodoreanu, I. Al. Brătescu-Voinești, Ion Pillat, Ion Minulescu, Al. O. Teodoreanu etc. Nu doar criticii intră în această campanie a reconsiderărilor. Câteva luni mai târziu (la 28 februarie 1957), tot în „Gazeta literară”, Mihai Beniuc contribuie la „reabilitarea” lui Octavian Goga („Poetul a fost însă prea mare, pentru ca politicianul, oricât i-au fost greșelile de grave, să reușească să pună prin ele o lespede mortuară deasupra miezului de foc al poeziei”), iar Petru Dumitriu pledează pentru recuperarea operei lui Lucian Blaga („După cum Rilke e unul din marii poeți ai secolului, Blaga rămâne prețios pentru noi ca unul din marii poeți români din perioada dintre cele două războaie mondiale.”). Un amplu articol pe o temă similară (*Probleme actuale în cercetarea moștenirii literare*) tratată la modul general, dar și cu multă prudență, semnează Silviu Iosifescu în „Lupta de clasă”, nr. 1, 1957.

O privire asupra programelor și manualelor care tratează această perioadă, apărute până în 1965, evidențiază fluctuații interesante în această privință. Un exemplu este programa de clasa a X-a aprobată cu nr. 61742 din 1957, care, față de aceea din anul 1952, demonstrează o anumită moderație în tratarea unor curente literare și scriitori. În 1952, simbolismul, de pildă, este definit ca „manifestare a descompunerii literaturii sub influența ideologiei burgheze”, caracterizată prin „ascunderea realității sub masca simbolurilor”, „antiunmanismul”, „scepticismul”, „individualismul”, „izolarea artistului de popor”, „cosmopolitismul (disprețul pentru tradițiile culturale ale poporului, imitarea servilă a modelelor apusene decadente” etc. În 1957, curentul este prezentat cu o neutralitate simplă: „Începuturile simbolismului la noi. Împrejurările în care apare”. În plus, sunt amintiți și propuși spre studiu G. Bacovia (monografic) și Ion Minulescu (sumar), iar Octavian Goga apare cu o prezentare de două ore. Cu aceeași surprinzătoare neutralitate sunt prezentate orientările literare interbelice care în programa din 1952 nici măcar nu erau amintite: „Curente moderniste. Modernismul: theoretician – Eugen Lovinescu; revista Sburătorul. Dadaismul, suprarealismul, ermetismul”; „Tradiționalismul. Gândirismul. Revista Gândirea (Cluj – 1921); întemeietor Cezar Petrescu, reprezentant, Nichifor Crainic”. Surprinzător este și faptul că printre reprezentanții liricii interbelice sunt amintiți Lucian Blaga (cu *Poemele luminii* și *Pașii profetului*) și Ion Pillat, iar între contribuabilii la dezvoltarea prozei sunt amintiți Mateiu Caragiale (*Craii de Curtea Veche*) și Hortensia Papadat-Bengescu (*Balaurul*). *Programa de literatură pentru clasele a IX-a, a X-a și a XI-a*, aprobată cu nr. 36600/1960, marchează, în multe privințe, un regres față de cea din 1957. Simbolismul este doar amintit, alături se sămănătorism și poporanism la categoria „reviste și curente literare diversioniste”, la clasa a X-a. despre Blaga și Pillat nu se mai amintește nimic, la fel nici despre Al. Philippide și Dimitrie Anghel, iar modernismul este propus spre discutare sub semnul „decadenței literaturii și artei burgheze”. Gândirismul (cu întemeietorul și reprezentantul) ei este și el absent. La capitolul destinat lui Arghezi se vorbește, în schimb, pentru prima oară după 1948 (articolul lui Sorin Toma), despre „poezia lirică cu caracter filosofico-religios (*Psalmi, De-a v-ați ascuns*)”

II. 1965-1989

Un moment pe care îl considerăm decisiv în modificarea viziunii asupra statutului literaturii ca disciplină de studiu în școală este recuperarea lui Titu Maiorescu. De la postura de „dușman al poporului” (cu toate trăsăturile care decurg din această calificare: estetism, cosmopolitism, reacționarism, exponent al ideologiei claselor exploatare etc.) criticul junimist străbate un traseu dramatic în documentele curriculare și în manualele școlare anterioare anului 1965. Și de această dată reintroducerea lui Titu Maiorescu în circuitul didactic este precedată de câteva demersuri ale criticii literare, cel mai important fiind întreprins de Liviu Rusu, care publică în numărul 5 (mai) din 1963 al revistei „Viața Românească” articolul *Însemnări despre Titu Maiorescu*. Încercarea de recuperare a criticului junimist nu e lipsită de adversități (Paul Cornea, N. Tertulian), dar are efecte relativ rezeși, din moment ce, în anul 1966, apare prima antologie din *Criticele* maioreștiene. Ca efect, până la finele deceniului al șaptelea, Titu Maiorescu revine în studiul liceal și universitar, chiar dacă tezele sale privitoare la primatul esteticului asupra ideologicului vor fi în continuare supuse unor critici „partinice”.

Cert este însă că, în ciuda prelungirilor dogmatice ca și a încercării de direcționare naționalistă (până la urmă, se poate vorbi aici de o recuperare a componentei național/identitare caracteristică, după cum am artătat mai sus, și perioadei interbelice) a studiului didactic al literaturii, în intervalul 1965-1989 programele și manualele didactice reflectă și propun un canon literar în cea mai mare parte corect, care, scăzând imixtiunile datorate unor motivații politico-ideologice, este valabil și astăzi.

*This work was supported by CNCSIS – UEFISCSU, project number PNII – IDEI code 949/2008.

Note

[1] *Universul*, 21 septembrie 1944.

[2] *Universul*, 7 ianuarie 1945.

[3] *Despre unele manuale de geografie*, text nesemnat, „Scânteia”, 16 octombrie 1944.

[4] *Universul*, 11 decembrie 1944.

[5] *Universul*, 28 octombrie 1945, ediția de dimineață.

[6] *Declarația programatică a noului președinte al S.S.R.-ului*, *Curierul*, 16 septembrie 1944, cf. *Cronologia vieții literare românești*, vol. I, coordonator acad. Eugen Simion, coordonator redacțional Andrei Grigor, Editura Muzeul Literaturii române, București, 2010.

[7] Sergiu Filerot, *Literatură pentru mase*, *Victoria*, 27 octombrie 1944.

[8] Ion Mihăileanu, *Pentru o concepție științifică în manualele de limba și literatura română din învățământul mediu*, *Contemporanul*, 10 septembrie 1948.

[9] *Programa pentru clasele VIII-XI*, RPR. Ministerul Învățământului Public, Institutul de Științe Pedagogice, București, 1952.